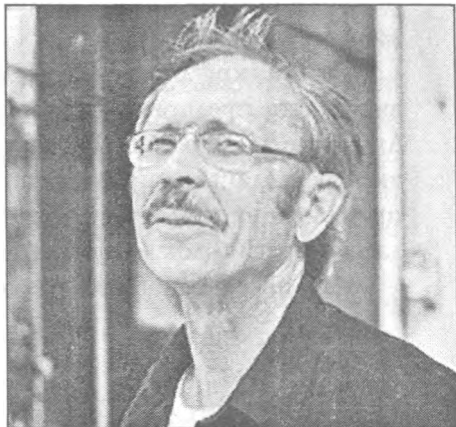

Український переклад сьогодні: стихія проти системи?

17 лютого 2009 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» відбувся круглий стіл «Український переклад сьогодні: стихія проти системи?». Участь у його роботі брали представники посольств, перекладачі, книговидавці: Оля Гнатюк (Польща), Анн Дюрюфле (Франція), Ольга Сенюк, Євгенія Кононенко, Зоя Борисюк, Галина Чернієнко, Володимир Єрмоленко, Петро Таращук, Сергій Борщевський, Ілля Стронговський, Дмитро Чистяк, Іван Рябчий, Ярослава Шекера, Микола Климчук, Олег Жупанський («Юніверс»), Юлія Олійник («Темпора»), Сергій Пролєв («Альтерпрес»), Богдана Матіяш («Критика»), Дмитро Дроздовський («Всесвіт»), Ростислав Семків («Смолоסקип»), Андрій і Марія Кочури та інші.

Анатоль Перепаді

Круглий стіл присвячувався пам'яті видатного українського перекладача Анатолія Перепаді.

Володимир Панченко, головний редактор
інтернет-видання «ЛітАкцент»

Цей круглий стіл є одним із низки круглих столів, запланованих «ЛітАкцентом». Ми вже провели обговорення на тему «Сучасна іспанська література: знайома незнайома?». Маємо на меті якомога ширше, масштабніше, персональніше представити сучасні літератури інших країн українському читачеві. Сьогодні ж ітиметься про український переклад. Вестиму засідання я, Володимир Панченко, разом із Костянтином Сіговим. Формулу сьогоднішнього круглого столу ми визначили таким чином: «Український переклад сьогодні: стихія проти системи?».

Головне питання, яке, думаю, мало б постати перед учасниками обговорення, — як від стихії рухатися до системи в сфері українського перекладу.

Загалом же, йтиметься, очевидно, про цілий клубок проблем, які нині є в перекладацтві: кадри, себто якісні перекладачі (маємо блискучу школу перекладачів, але важливим є й питання про молодь, про тих, хто заступить наших класиків); видавнича політика (цікаво, що зумовляє вибір тих чи інших творів або авторів для перекладу?). Зрештою, є дуже важливе

питання про участь держави в усьому тому, що стосується перекладацтва. Які існують державні програми? Які мали б існувати? У чому ця участь мала би полягати?

Також хочу сказати, що сьогоднішній круглий стіл ми присвятили світлій пам'яті Анатолія Перепаді, ім'я якого є вже в каноні українських перекладачів-класиків. Про нього теж сьогодні буде сказано слово. Тож хай його ім'я і світло пам'яті залишаються з нами протягом цього зібрання й на завжди.

Робота круглого столу відбуватиметься за трьома блоками. Спершу виступлять представники посольств: пані Оля Гнатюк від Польщі та Анн Дюрюфле від Франції. Від них ми почуємо про інший досвід, — зокрема, як перекладацька справа організована в цих двох країнах, які активно співпрацюють на культурній ниві і з Україною. Другий блок — голос перекладачів. І третій блок — погляд видавців.

Але перед основною розмовою попрошу до слова Костянтина Сігова.

*Костянтин Сігов, директор Центру
європейських гуманітарних досліджень*

Я хочу сказати кілька слів про pana Анатолія Перепадію. Дуже важко стисло окреслити формат і багатовекторність його роботи, причому — не тільки в царині перекладу, де, як ви знаєте, він дуже багато зробив. Якщо казати тільки про Францію, він переклав багатотомне видання Марселя Пруста «У пошуках втраченого часу», великий двотомник Франсуа Рабле, тритомник Мішеля Монтеня. Наразі ми готуємо до видання його останній великий переклад — «Думки» Блезя Паскаля. Думаю, поява цього перекладу буде дуже серйозною інтелектуальною подією, навколо якої ще відбуватиметься окрема розмова.

Анатоль Перепадія був дуже пов'язаний з культурним рухом опору в Україні, і це окрема, вкрай важлива тема, підстава і вимір його етосу. (Свого часу йому навіть доводилося давати власне ім'я, коли хтось із дисидентів, наприклад, Світличний, не міг друкувати свої статті). Проте як культурний діяч він дистанціювався від будь-якої помпи, від будь-яких офіційних шанувань.

Пригадую подію 16 жовтня 2006 року, коли Перепадія став братчиком Могилянської академії. Тоді В'ячеслав Брюховецький просив мене сказати з цього приводу промову і, власне, кінцевою метою моєї промови було — «втягнути» на сцену Перепадію. Я знав, що він геть не хотів ніяких публічних промов, і навіть сказав, що не готувався, не одягався, не є оратором. Але все ж Перепадія сказав кілька дуже важливих особистих речей. Зокрема, він сказав, що дистанціюючись від офіційних нагород, зі щирою радістю приймає грамоту і статус братчика Могилянської академії, тому що народжувалася ця школа саме в той час, коли відбувалася відома інтелектуальна криза в Європі, а Монтень і Паскаль є тими особистостями,

які в той період і створювали контекст, у якому багато років працював і він сам на самоті з їхніми текстами. Тому відчувати, що в Україні можна в такий спосіб приєднатися до цього контексту початку XVII століття, для нього було дуже важливо. Сам він багато робив для того, аби поєднати той контекст — і XXI століття. Його переклади свідчать про те, як багато він зробив.

А за кілька днів перед тим святкуванням у Могилянці, у нас у видавництві відбулася історична, як на мене, розмова. Ми щойно закінчили тритомник і видали Монтеня, і Перепадя, усміхаючись, запитав: «Тепер Паскаль?» І після довгої розмови, потискуючи руку (пам'ятаю, як дуже довгим поглядом він подивився мені в очі), сказав: «Ви дуже добре розумієте нашу справу: підіймати з попелу українську мову». Мову — в найширшому значенні. Він був із тих людей, які надзвичайно багато зробили для відродження мови.

Інший приклад мені нагадала Михайлина Коцюбинська. Вона була ініціаторкою того, щоб актуалізувати дуже відомий українсько-російський словник Кримського. Нещодавно на презентації цього словника в книгарні «Є» вона розповідала, як потрапив до неї той унікальний примірник. Його на велосипеді з Лівого берега на гору, на Татарку, привіз Анатоль Перепадя. І вона була дуже здивована, як ця худенька, підтягнута і зовсім не молода людина на велосипеді могла його привезти. Так вони й почали готувати це електронне видання, яке сьогодні вже розповсюджено. Вплив його поширюється, і це, власне, дуже важливо для відновлення живої української мови. А в назві цього словника написано — «Словник живої української мови», тобто йдеться не про якусь мертву мову, а про живу.

Тож не лише як перекладач, а як проста людина, яка сідає на той самий велосипед, їде і везе цей том через усе місто, долаючи всі дорожні перешкоди, маю сказати, що Перепадя був серед нас як гравець на полі культури, який, я сказав би, навіть фізично доклав сил, щоби довести словник і щоби він потрапив у найширший обіг. То був його дуже конкретний і цілком особистий спосіб підіймати з попелу нашу мову.

Далі я запрошую до слова Наталю Ксьондзик, яка представить ситуацію з українськими художніми перекладами на матеріалі 2008 року. Можливо, на цьому інформаційному тлі нам буде легше будувати наші подальші спостереження.

Наталія Ксьондзик
(«ЛітАкцент»)

Не хочеться починати одразу ж з горезвісної статистики, тому спершу наголошу на кількох позитивних моментах, що таки мусять позначитися на стані вітчизняного перекладацтва.

По-перше, йдеться про ініціативу організації круглих столів. Восени минулого року Центр польських та європейських студій організовував подібну зустріч під назвою «Кому в Україні потрібна якість перекладів?»; у співпраці з благодійним фондом «Відродження» активно діє «Лабораторія наукового перекладу» при НаУКМА; Гете-інститут регулярно проводить аналогічні заходи. Буквально минулого тижня разом з інтернет-спільнотою «Простори» відбулося обговорення на тему «Смерть перекладача». Звісна річ, усім ідеться про різні аспекти проблеми, проте симптоматичним є те, що на неї звертають увагу, а не заплющують очі, як раніше.

По-друге, не стоять осторонь і ЗМІ. Це забезпечує який-не-який, але безпосередній зв'язок із громадськістю. Так, темою січневого номера «Українського тижня» був саме переклад.

По-третє, знову ж таки, — зовсім нещодавно в Музеї літератури відбулася презентація книжки Григорія Кочура «Література та переклад», що, хочеться вірити, стимулюватиме фахову діяльність як багатьох перекладачів-початківців, так і знаних професіоналів. Отже, як мені принаймні видається, діалог чи навіть полілог триває, звісна річ, доволі стихійно, але можливо саме в тому й буде його майбутня сила.

А тепер перейду до статистики. Ми не даремно поставили знак запитання в підзаголовку круглого столу «стихія проти системи?», адже, незважаючи на цілком стихійний характер сучасного перекладацтва, маємо змогу простежувати в ньому й певну систему.

У даному разі йшлося про те, аби зробити невеликий зріз і відповідно простежити наявні явища. На жаль, нам не вдалося розглянути тривалого часового проміжку, тож обмежимося лише одним, 2008-м, роком, а в перекладній галузі — винятково художньою літературою, оминувши численну гуманітаристику (тут присутні представники видавництва, що спеціалізуються саме з неї, тож, сподіваюся, почуємо від них зустрічну інформацію). Звісно, запропонована вибірка не претендує на стовідсоткову об'єктивність, бо ж, безперечно, наявна певна похибка. Ми могли пропустити той чи інший текст (хай не ображаються ні перекладачі, ні видавці, адже для точного аналізу за цим процесом треба було стежити неухильно протягом року, ми ж мали лише кілька тижнів), проте, думаю, це все ж таки буде важливим свідченням.

Збираючи матеріал, я послуговувалася даними з сайту www.vsiknygy.org.ua, сайтами окремих видавництв і, звісна річ, проводила «польові дослідження» у книгарнях.

За даними названого сайту в галузі «художня література» (що, зрештою, була аж ніяк не винятково художньою, а включала і публіцистику, і мемуаристику, і просто популярні видання, які ми намагалися відфільтрувати, беручи до уваги лише художні твори) за минулий рік український книжковий ринок отримав 2362 видання. З них ми силкувалися вибрати як україномовні, так і російськомовні переклади, що в сумі становлять 595 текстів.

Художня література 2008 рік

Переклади українською мовою	Мова, з якої перекладається	Кількість виданих книжок
	англійська	47
	польська	18
	німецька	11
	іспанська	6
	італійська	6
	французька	6
	японська	5
	російська	5
	сербська	2
	хорватська	2
	чеська	2
	грецька	2
	шведська	1
	данська	1
	нідерландська	1
	латина	1
Всього	16 мов	116

Переклади російською мовою	Мова, з якої перекладається	Кількість виданих книжок
	англійська	396
	французька	27
	німецька	20
	іспанська	6
	італійська	7
	португальська	6 (+ Коельйо)
	японська	5
	польська	4
	перська	3
	грецька	3
	китайська	2
	арабська	2
	латина	2
	чеська	1
	фінська	1
Всього	15	479 (+Коельйо)

Як бачимо, російський переклад видається начебто абсолютним лідером, бо ж кількісно майже в п'ять разів перевищує український. Проте це аж ніяк не є однозначним фактом. Адже так категорично виграє він ледь

чи не завдяки самій англійській літературі. Якщо ж її, умовно кажучи, відкинути, то маємо пропорцію 83 до 69, знову на користь російських перекладів, проте, як бачимо, у порівнянні з попереднім відрив уже незначний.

Тепер трохи детальніше зупинюся на україномовних перекладах.

Як ми вже помітили, лідером перекладної літератури стала англійська мова (47 позицій).

Весь наступний перелік чисельно не надто різниться. У ньому дивують лише окремі моменти. Найперше — це стосується власне польської літератури, бо ж, як на мене, то 18 позицій — це неочікувано мала кількість перекладених текстів (саме художньої літератури), з огляду, на здавалося б, такі близькі літературні, культурні й сусідські взаємини.

Майже рівні позиції маємо в романо-германських мовах (німецька, французька, італійська та іспанська).

Потім оригінальне поєднання японської і російської (до речі, завжди доволі дражливе запитання: а чи варто перекладати російські тексти).

Порівну набрали також сербська, хорватська, чеська й давньогрецька. І лише поодинокі перекладні тексти маємо з данської, шведської, нідерландської і латини.

Одразу ж хочеться зазначити, що таким собі російським монополістом перекладного ринку в Україні є «Ексмо-Україна», за ним іде «Азбука-Класика», а також вітчизняні (до речі, обидва харківські) видавництва, — «Клуб сімейного дозвілля» і «Фоліо», — що водночас є й лідерами щодо україномовних перекладів.

Саме «Клуб сімейного дозвілля» та «Фоліо» минулого року видали найбільше перекладів з англійської. Наступні ж за ними сходинки з цієї мови посідають «Видавництво Старого Лева», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» та «Кальварія».

Що стосується польських перекладів, то тут уже набагато важче визначитися з певним монополістом, бо цими перекладами займається доволі багато видавництв: хоча за минулий рік можна виокремити «Свічадо» та «Дух і Літеру», а так це і «Кальварія», і «Юніверс», і «Грані-Т», і «Наш час», і «Книги ХХІ» тощо.

У сфері німецької літератури гілка першості належить «Фоліо», далі йде «Кальварія». На італійську та іспанську своєрідну монополію також приборало «Фоліо». Французьку літературу «ділять» «Фоліо», «Кальварія» та «Юніверс». Із японської спеціалізується «Грані-Т». Поодинокі переклади з російської, сербської, хорватської, чеської, давньогрецької, шведської, нідерландської, данської та латини здійснюють різні видавництва.

Сумарно маємо приблизно таку картину. За минулий рік найбільшу кількість перекладів здійснило «Фоліо» — біля 40 позицій, далі «Кальварія» — 11, «Клуб сімейного дозвілля» — 10, «Свічадо» — 6, «Юніверс» — 5, «Факт» — 5, «Видавництво Старого Лева» — 5, «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» — 5, «Піраміда» — 4, «Грані-Т» — 3. Далі можу просто назвати окремі видавництва, що зверталися до іноземних перекладів, але аж ніяк не систематично: «Астролябія», «Джура», «Перун», «ВНТЛ-Класика», «Школа Тов», «Вища школа», «Нора-друк», «Основи», «Грамота Тов», «Критика», «Книги ХХІ» тощо.

Такою постає перед нами ситуація з перекладною літературою в аспекті привілейованих мов та видавництва, що нею займаються. Водночас, хочеться акцентувати й на кількох моментах, пов'язаних із вибором самих авторів та текстів, що перекладаються. Можемо спостерігати кілька тенденцій:

— з одного боку, серед перекладів домінує класика. І тут беззаперечним лідером постає Шекспір: до нього зверталися чотири видавництва: «Фоліо», «Кальварія», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» і «Перун».

Цікавими видаються також прецеденти, коли один і той же твір перекладають різні видавництва: так, маємо двох Дон Кіхотів («Фоліо», «Школа ТОВ»), двох Швейків («Фоліо», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»), двох Аліс («Фоліо», «Кальварія»), що свідчить, як на мене, не лише про споживацький попит, а й про бажання видавництв-конкурентів поліпшити пропозицію;

— з іншого ж боку, все частіше перекладаються сучасні автори, зокрема ті, чії книги стали бестселерами на світовому ринку. Зокрема, це книжки, пропоновані видавництвом «Клуб сімейного дозвілля», а також окремі видання кишенькового формату «Кальварії» й «Факту»;

— помітне звернення до формату антології (хорватська, японська, іспанська, австрійська) чи вибраних творів, що є доволі репрезентативним у контексті загального ознайомлення з тією чи іншою літературою.

— обнадійливим є видання перекладних дитячих книжок: беззаперечні лідери — «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» та «Видавництво Старого Лева».

— звісно ж, нікуди не подітися від легкої літератури, особливо детективного жанру (Крісті, Конан Дойль, С. Кінг), проте тут усе ж таки маємо більше російських перекладів (зокрема, Флемінг, Стаут, Кунц та багато інших).

Таким чином, бачимо, що презентована палітра доволі розмаїта, хоча й містить чимало білих плям (зокрема, минулого року відсутні переклади з португальської, китайської та турецької мови). Тож мусимо сподіватися на майбутнє, до якого швидко наближаємося, і в якому, попри всі кризи, вже маємо позитивні результати. 2009-й рік щойно розпочався, проте чимало видавництв уже має чим похвалитися (нові переклади «Фоліо», «Кальварії», «Нашого часу», «Нори-друк» тощо).

Костянтин Сізов

Часто-густо нам бракує якраз конкретного аналітичного матеріалу. Особливо у перспективі: як, наприклад, змінювалася перекладна література протягом десяти років? Сподіваюся, в майбутньому матимемо такі дослідження.

Узагалі, дуже важливим є поєднання двох типів досвідів, які часто не збігаються. З одного боку, фаховий аналіз перекладів, тенденцій (умовно кажучи, в академічному, університетському, чи в такому форматі, як працює «ЛітАкцент»). А з другого боку, можливість бути вагомим гравцем на цьому полі, впливати на вибір авторів, партнерів, з якими працюють наші видавці.

Думаю, що людиною, яка поєднує ці два фактори, грає «обома руками», є професор Оля Гнатюк, і вона має що нам сказати.

Оля Гнатюк, перший радник із питань науки й освіти
Посольства Республіки Польщі в Україні

Дуже дякую, що запросили до такої цікавої дискусії. Очевидно, треба сказати кілька слів про те, що вже було сказано, і можливо почати з такого запитання: вісімнадцять (перекладних книг польських авторів. — Ред.) — це мало чи багато? Але, абстрагуючись від конкретного польського прикладу і дивлячись на цю статистику, я так розумію, що вона є все-таки доволі обмежена й недосконала, оскільки базується не на офіційній, формальній інформації, а тільки на тому, що було доступно людині, яка її опрацьовувала. Тож це лише перший крок.

Тепер перейду до того, від чого почала: вісімнадцять — це мало чи багато? Запитання з категорії: склянка наполовину повна чи напівпорожня? Вважаю, що коли прослідковувати за тим, що в нас відбувалося протягом останніх двадцяти років, то це дуже багато. Якщо зіставляти з серединою 1970-х, то й далі я буду твердити, що вісімнадцять книжок протягом року, — це дуже багато. Хоч колись ми й мали задекларовану дружбу і планові кошти з державних бюджетів навіть ішли у спеціальні видавництва, які були саме відряджені до цієї українсько-польської дружби. Яка була якість тих перекладів, які то були книжки, хто їх читав і як він їх читав, — то вже зовсім інші питання. Натомість, коли йдеться про те, що нині відбувається, я можу сказати, що вісімнадцять книжок художньої літератури — це справді дуже багато з огляду на те, що взагалі відбувається на українському ринку. Якщо ж порівняти з виданням українських книжок у Польщі, то це, знову ж таки, дуже багато. У нас такої кількості перекладів з української не з'являється, попри велику зацікавленість українською літературою, певного роду навіть бум і моду. Йдеться про причини цього і про інституції, які підтримують переклади, що, вочевидь, і мало би бути предметом нашої розмови.

Почну з найбільшої установи, з державної установи, яка називається «Інститут книжки». «Інститут» працює у Кракові. Він виник як агенда Міністерства культури та національної спадщини і покликаний не тільки слідкувати за книговидавничою політикою, а й підтримувати певні явища, певні процеси, які є, на погляд міністерства, польської культурної політики, доцільними. В «Інституті книжки» існує ціла програма, яка має на меті підтримувати переклади польської літератури іноземними мовами (звичайно, всіма іноземними мовами, а не якимись певними). І коли йдеться про підтримку саме українських перекладів, то принаймні, як нам здалося тут у Києві, цієї підтримки є рішуче замало як на масштаб потреб, що існують в Україні. Таким чином, було оголошено конкурс, починаючи з 2007 року, спільно Польським інститутом і Міжнародним фондом «Відродження», наступного року з фінансовою підтримкою приєдналося ще посольство Польщі. За умови, що видавці справді здійснять те, за що взяли, можна підтримати приблизно вісім книжок на рік. Це не так уже й багато, але й не мало. Хотілося б, звичайно, більше підтримки, ширших програм, але думаю, що і це все одно немало, якщо порівняти з ситуацією, яку має польський видавець, який хоче видати книжку українського автора. Він мусить орієнтуватися виключно на власні ресурси або на пошуки додаткових коштів, але аж ніяк не на українські державні програми, яких просто

не існує. Звичайно, можна також розраховувати на безпосередню співпрацю з видавцями, авторами. І тут усе виглядає чудово. Натомість є вакуум державної підтримки, — проблема, що виникла давно. Нею, як на мене, мало б опікуватися не Міністерство культури, а Держкомтелерадіо.

Крім «Інституту книги», і крім, власне, Посольства та Польського інституту, тут, у Києві, є також доволі багато різних фондів і творчих спілок, що намагаються в той чи інший спосіб розвивати перекладацькі програми. Фонди інколи організовують проекти. Наприклад, є така установа, як вілла «Дацюша», що має перекладацькі проекти. Вона запрошує перекладачів, зокрема — і з України, на тримісячне перебування у Кракові, саме у віллі «Дацюша», саме в цій атмосфері попрацювати над конкретними проектами. Це лише один із прикладів.

Приклад уже завершеного проекту я, можливо, не повинна називати, але все ж таки він існує завдяки тим людям, які відвідали Україну і тут училися протягом 2000–2005 року. Це приклад «Трансляторіуму», який заснували ми з колегою Адамом Поморським, і продовжували його протягом понад п'ять років. Цей проект уже завершений, але я думаю, що люди, які мали можливість брати в ньому участь, є вже завершеними перекладачами. Вони прекрасно заявили про себе різними книжками.

Варто ще згадати про деякі проекти творчих спілок, зокрема — про проекти Пен-клубу, про проекти, що здійснюються асоціаціями вже місцевого значення, але це відбувається чи в рамках літературних фестивалів, чи в рамках всіляких культурних проектів. Подібні суто перекладацькі проекти відбуваються на дуже різних рівнях — і місцевих, і загальнодержавних.

На завершення я би хотіла привернути вашу увагу ще раз до статистики. Пані Наталя казала про близькість і спорідненість польської та української культури і про лише вісімнадцять перекладених книжок. А чи ви звернули увагу, що в цій статистиці немає жодної перекладної книжки з білоруської мови? Як це пояснити? Мені здається, що це дуже невідрадне явище. З литовської мови також перекладів немає. Тобто, незалежно від державної політики, цих перекладів просто не існує. Я давно вже звернула увагу, що дуже мало перекладів з литовської, яка, на відміну від білоруської, не є аж такою доступною, але все-таки культурно вельми споріднена з українською. Це ж один і той же регіон Центрально-Східної Європи!

Костянтин Сігов

Дякую, пані Олю. Ви дуже добре проаналізували кількісні й навіть частково якісні показники. Думаю, що якість перекладів із польської — дуже важлива обставина, така ж, як і вибір нових авторів, яких за радянських часів неможливо було перекладати. Можу свідчити, що коли відбуваються якісь мистецькі акції і збираються художники, вони розказують, як чекали на появу тритомника Збігнева Герберта, як вони весь час до нього повертаються, не кажучи вже про те, як його появу вітали на Львівському форумі. Певен, що якість перекладів з польської зростає.

Важко буває знайти межу між художніми й нехудожніми текстами. Нонфікшн також є дуже важливим напрямом, зокрема — для Києво-Могилянської академії. Але існує чимало текстів і «на межі». Той таки Януш Корчак і його «Мойсей» у перекладі Олександра Ірванця. Це дуже цікавий художній експеримент автора, якого частіше пов'язують із зовсім іншим жанром.

Думаю, що словосполучення, на якому наголосила пані Оля, — «вакуум державної підтримки» — ми теж дуже відчуваємо. І йдеться не лише про те, що держава не підтримує видавців і перекладачів, а й про той факт, що держава не підтримує перекладів з української — французькою, польською та іншими мовами, що, на превеликий жаль, в Україні нема такої вілли, яка б приймала перекладачів, зацікавлених перекладати з української іншими мовами (це, до речі, цікава пропозиція — створити таку віллу в могилянському контексті; я часто отримую листи від людей, які вивчили українську мову і хочуть приїхати до нас; тож давайте подумаємо і про адресу). Давайте запам'ятаємо це словосполучення: «вакуум державної підтримки» (ВДП!), з надією позбутися хвороби, яка нас усіх так непокоїть.

Усім відомо про давню польсько-французьку дружбу, а ми намагаємося розвивати і україно-французьку. Дуже важливою є програма, що підтримує переклади з французької, — «Сковорода». Наскільки мені відомо, це найстаріша європейська програма. Вона виникла відразу після проголошення незалежності в Україні. 1992 року вона вже почала діяти, працювати. Серед перших авторів був, зокрема, і Нобелівський лауреат Анрі Бергсон (до речі, Нобелівську премію він отримав саме за якість художнього тексту, за стиль, хоча всім відомий як філософ). Приємно, що саме день нашого круглого столу є днем народження нового перекладу з французької — годину тому я отримав із друкарні книгу Франсуа Моріака, іншого Нобелівського лауреата, «Ісусове життя». Серед нас присутня її перекладачка — Галина Чернієнко, — вітаємо.

Тож, як бачимо, пані Анн Дюрюфле дуже добре працює. Уже минає другий рік після її приїзду до Києва у 2008 р. І ми відчули нову енергію щодо відновлення та активізації програми «Сковорода» та інших заходів, пов'язаних із перекладами з французької — українською. Будь ласка, прошу до слова.

*Анн Дюрюфле, радник із питань культури Посольства
Французької Республіки в Україні*

Я не буду зупинятися на програмі «Сковорода», бо всім вона і так відома. Хто ж хоче дізнатися більше, то може завжди до нас звернутися й ми надамо детальну інформацію. Скажу лише, що ця програма виникла завдяки політичному жесту Міністерства закордонних справ Франції на початку дев'яностих років, щоби дати можливість країнам, які утворились внаслідок розпаду Радянського Союзу, долучитися до літературної спадщини Франції.

Хочу коротко розповісти про ті можливості й ті види підтримки, які існують у Франції та надаються Міністерством культури та комунікацій. Цього року Міністерство культури відзначатиме свою п'ятдесяту річницю. Одним із його департаментів є «Національний центр книги» — організація, яка щороку публікує збірник, де перелічуються всі види підтримки, що надається учасникам своєрідного перекладацького ланцюга: від видавців, авторів і до перекладачів, розповсюджувачів, а також усім особам, які долучаються до промоції книги як такої. У 2008 р. загальний бюджет «Національного центру книги» становив 36 мільйонів євро. Цей бюджет дає змогу планувати безліч різноманітних заходів. Щодо підтримки перекладів, то вона надається як безпосередньо перекладачам, так і опосередковано через видавців. Така підтримка стосується французьких перекладачів, тобто перекладачів, які перекладають з іноземних мов на французьку і які вже мають певний доробок. Розмір такої підтримки на одну особу не перевищує 7 тисяч євро.

Так само, як у Кракові існує вілла, що приймає перекладачів, у Франції, у місті Арль, створено так званий коледж літературних перекладачів, перебування в якому відбувається за рахунок стипендії, наданої Посольством Франції чи Міністерством культури та комунікацій. У нас можна отримати формуляри, аплікаційні форми. Тож запрошуємо всіх охочих подавати свої кандидатури на здобуття такої стипендії. Звичайно, це стосується тих перекладачів, які перекладають із французької мови. На жаль, наші можливості не дозволяють нам фінансувати переклади з англійської. Так само можуть скористатися підтримкою «Національного центру книги» й видавництва. Як ті, котрі продають авторські права і співпрацюють із видавництвами закордонними, так і ті, що купують авторські права на іноземні книги, перекладають і видають їх. Звичайно, в такий спосіб через видавців надається опосередкована підтримка й перекладачам.

«Національний центр книги» працює з величезною аудиторією, адже кількість видавництв у Франції сягає 10 тисяч. Щороку видається 60 тисяч нових книжок, але серед них кількість тих творів художньої літератури, що отримують визнання, не перевищує 2-х тисяч найменувань на рік. Так само і щодо перекладів: їх кількість на рік становить 6 тисяч, із них вартісних творів художньої літератури — 3 тисячі. Три чверті цих перекладів — звісно, переклади з англійської мови. Серед іноземних книжок, які користуються найбільшою популярністю, друге місце посідає японська література.

Коли йдеться про такі значні суми, то в уяві одразу ж постають різноманітні акції підтримки. Але ось нещодавно галасу в пресі наробила стаття американського критика Дональда Моррісона, вміщена в «Times», під назвою «Смерть французької культури». Звісно, ця стаття розбурхала різні французькі культурні кола, що не могло залишитися поза увагою і самого автора статті. І він незабаром надрукував книгу «Що лишається від французької культури?».

Звісно, ми можемо пишатися, що Франція має такі потужні програми підтримки у галузі книговидання. Проте вся ця підтримка призводить до того, що бурхливий розвиток книговидання не залишає меж Франції, тобто те, що доходить, скажімо, до читача в США, — це лише невелика частка. Складається враження, що попри всю підтримку, поширення французької

культури за кордоном майже не відбувається, бо французька культура нікого не цікавить. Звичайно, така державна підтримка конче потрібна. І ми у Франції дуже страждаємо через те, що брак української державної підтримки не дає змоги французьким читачам знайомитися зі зразками української літератури. Хоча можливо, бракує не стільки державної підтримки, як талановитих письменників.

Володимир Панченко

Перш ніж перейти до другого блоку, хочу зауважити, що цей круглий стіл має прагматичний сенс. Наприкінці ми маємо вийти на практичні речі, можливо, доведеться навіть апелювати до певних інституцій. Якщо ж ми не можемо щось конкретно вирішити, то мусимо, принаймні, артикулювати проблеми.

Ми запросили багатьох перекладачів, котрі представляють різні генерації. Думаю, є багато питань, які можуть прояснити саме перекладачі. Чи відчувається сучасний український перекладач запитаним, потрібним? Є також і питання про незаповнені ніші. Де у нас вакуум? Крім того, існує проблема якості перекладів. Я недавно читав перекладний роман — і весь час нашттовувався на штучність цього перекладу. Українська мовна стихія в ньому штучна! Дуже сильно відчувалася «підрядниковість», технічність, а не художність перекладу.

Думаю, таких проблем, що їх на власному досвіді відчувають перекладачі, є дуже багато. Попрошу до слова пані Ольгу Сенюк. Вона спеціалізується на скандинавських літературах і переклала багатьох класиків, включно навіть із мандрівником Туром Хейєрдалом.

Ольга Сенюк, перекладач

Між іншим, то був мій перший переклад. Як я дійшла до скандинавів? Річ у тім, що 1956 року у Спільці письменників був скликаний семінар перекладачів, на якому робив доповідь Микола Лукаш. Він говорив про необхідність перекладу з оригіналу і як негативний приклад демонстрував два переклади «Дон Кіхота» з уже готового російського перекладу. Ми з чоловіком (Євгеном Поповичем. — Ред.) були тоді ще дуже молоді, і коли почули, що таке перекладати не з оригіналу (тоді про це і стаття Івашкевича з'явилася), відразу вирішили, що будемо перекладати тільки з оригіналу. А оскільки я зналася на скандинавському мовознавстві (дисертацію захистила), то мені сказали перекладати саме цю літературу. І першим був переклад Хейєрдала. Я мала тоді малесенький словничок, десь на сорок тисяч слів, добрих словників тоді ще не було.

Але хотіла я не про це говорити. Ні польська гостя, ні французька просто не знають, що з нашою культурою зробилося. Ваші культури не мали такої перерви. Після проголошення незалежності у нас усе старе «відрізали». Шістдесятники застаріли, всі застаріли. Починаємо з нуля. Дійшли до того, що ті переклади, які зараз робляться, не можна читати. Треба було б «Золоту бульку» вручати й деяким перекладачам. І щоб уся преса про те написала, щоби знали.

Переклади бувають дуже погані. Оце я якраз взяла книжку «Поштамт» (Ч. Буковскі) тут присутнього молодого перекладача Іллі Стронговського. То у мене таке враження, що він навіть української мови не знає. Я не кажу вже про саму книжку. Бо мені здається, що коли вже перекладати, то це має нам щось давати із тої культури, з якої перекладають. Книжка десь така, як у нас пишуть Дереш або Андрухович. Що вона може дати для нашої культури? Я у цього перекладача питала: що вона дала? А він каже: вона для мене дала, я на ній вчився, що мені не треба робить. Розумієте, якщо кожен перекладач буде думати тільки, що воно для нього дало, то нічого доброго не вийде. Ми свого часу думали про те, аби це щось українській культурі дало.

Часто буває так: вийшла книжка, рецензії — схвальні, а глянеш на неї, а всередині нічого й немає. І що поробиш.

Оце вийшов словник «Український суржик» Лесі Ставицької — не словник, а чорт зна що. А його всі так вихваляють. Хоча там половина слів не суржик, а просто російські слова, а інші — гарні, образні якісь звороти. І там же був задіяний і Інститут мовознавства!

А щодо статистики, то всіх тих видавництв не знаю, крім «Фоліо». Але, може, тут лише дві-три книжки нові, а так — усе переклади, які ще робили перекладачі старої школи. Вони ж майже нічого нового не замовляють, а все старе перевидають.

Велику справу зробили невістка і син Григорія Кочура, надрукувавши його книжку «Література та переклад» («Смолоскип», 2008). Дуже важать тут внутрішні рецензії. Просто читати їх і мати перед собою — добра наука для перекладача. Справжні рецепти творчості. А тепер такого нема. Ні редактора, ні коректора. А ще варто замислитись: що значить для культури переклад?..

Петро Таращук, перекладач

Спробую ширше подивитися на речі, бо тільки широкий погляд дасть змогу реально оцінити ситуацію у сфері перекладу.

Головна проблема — атмосфера брехні і фальші, яка існує навколо нас, і визначальний елемент цієї брехні — любов до України, передусім — до її мови та народу, й загалом увесь так званий український патріотизм. Саме слово «Україна» — двозначне, і насправді Україна існує тільки в першому значенні — як рідний край, територія, де ми народилися й живемо, натомість України в другому значенні — як patria, держави і батьківщини, — немає, є,

власне, тільки роздутий і самодостатній державний апарат. Цей апарат не виконує практично ніяких функцій, властивих державі, і головна з цих функцій, надто за умов глобалізованого світу, — плекання й розвиток національної культури. Про соціальні потреби в принципі дбає кожна держава, а про культуру може й повинна дбати національна держава, але культура в нас існує фактично на рівні гуртків самодіяльності. Якщо держава й дає якісь гроші, то на мертве каміння, а не живих людей.

Ще одна фальш — любов до мови, яка щороку втрачає мовців, і телевізійна кампанія цієї платонічної любові, майже не пов'язаної з реальними потребами переважної більшості населення, — огидне лицемірство. Любов до народу — теж брехня, бо й народу немає, є тільки окремі й досить часто розгублені масиви населення, не об'єднані жодним розумінням спільних цілей, і найчисленніший з цих масивів — ще й досі «советський народ», ота «нова історическая общность». Любов до народу й український патріотизм — нині тільки фігові листки, бо теперішня квазідержава підрубє сам корінь свого існування: не виховує українських громадян. Колишня советська держава породжувала ненависть до себе, а теперішня, й досі советська, практично з тією самою номенклатурою, тією самою зневагою до людини і нескінченною гризною за «народне добро» та найширшим плазуванням перед Москвою, породжує тільки огиду. В країні бувають неоімперіалізм і неоколоніалізм, країна котиться в прірву, і ця прірва — Російська Федерація, «єдіная і недеімая», — і «єдинойазичная». В Україні відбувається культурний геноцид, люди дедалі більше перестають відчувати себе українцями, бо тут виховують слов'ян, православних та інші різновиди «общерусского человека» — тільки не українців.

Із цього вступу, думаю, стає очевидним і статус української мови, і перспективи розвитку культури на її основі. Внаслідок державної політики українська книжка — оригінальна й перекладна — приречена на маргінальність, обіг у межах вузької секти шанувальників рідного слова. Мало хто, крім оцих «сектантів», пов'язує з нею свої життєві перспективи, хіба що молодь, яка йде служити до державного апарату, але в неї суто кон'юнктурні міркування. Підіть на Петрівку — в тому океані є, здається, три точки, де «тубільці» можуть купити книжку рідною мовою. Немає стихії української культури, є жалюгідні потічки, і один із них — перекладацька справа. Можливий виняток: переклад кінокартин. Перекладацька праця не престижна і за самою своєю суттю, бо це процес вторинної творчості, або відтворення, — згадайте слова Пушкіна про перекладачів як «почтовых лошадей просвещения», — і внаслідок ставлення до неї, скажімо, в бібліографічних посиланнях ніколи не згадують прізвищ перекладачів, газета «Друг читача» теж ніколи не подає їх, у статтях і рецензіях на перекладні видання ім'я перекладача найчастіше відсутнє.

Але ж за нормального стану державної політики у сфері культури нам були б потрібні сотні перекладачів, причому лєвова частка працювала б аж ніяк не в галузі художнього перекладу, де можливо здобути певне визнання, і тому прізвище перекладача в бібліографічній згадці про перекладний твір — це і престиж професії, і показник рівня культури в країні. Але боротьба з російським неоімперіалізмом і ліквідація наслідків 350-річного культурного рабства — речі, не цікаві і не можливі для наших держапаратчиків, — тож і сфера перекладів приречена бути вузькою і маргінальною,

ніхто не пов'язує з нею своїх перспектив, надто якщо взяти до уваги характер праці — вічне школярство, а також, здебільшого, мізерну платню й велику залежність цієї сфери від іноземної допомоги. Існування культури коштом чужих держав не може тривати безкінечно, тож коли пересохнуть джерела закордонної фінансової підтримки, перекладацтво помре природною смертю, хіба, може, перетвориться в хобі мізерного гурту рафінованих поетів та університетських професорів.

Вузькоспеціальну літературу, скажімо, філософські тексти, загалом мали б перекладати фахівці, але вони, по-перше, не знають достатньою мірою української мови, а по-друге, не хочуть припинюватися до перекладацького ремесла, — та й навіщо, якщо все вже перекладене російською? Тут ми знову повертаємося до сенсу і перспектив існування теперішньої псевдоукраїнської квазидержави: якщо не зміниться культурна політика, якщо книжкові ринки та ефір і далі будуть окуповані російською продукцією, годі говорити про перспективи та розвиток перекладацької справи, а також і самого існування держави. Цілком можна стверджувати, що переклади — наріжний камінь і створення повноцінної культурної сфери, отієї мовної стихії, в якій мають жити громадяни, і збереження національної ідентичності, існування українського народу. Є тільки один вихід — наявність держави, а з огляду на подані вище міркування українці — й досі бездержавна нація. Сподівання на міфічних українських меценатів марні, їхньої фатазії вистачає здебільшого тільки на будівництво «храму», де поширюють московський православний дурман, або ж запросини якоїсь чергової російської «звезди», а то й цілого сузір'я: саме ті «зв'язди» й виконують роль культуртрегерів у нашому суспільстві.

До цих, власне, зовнішніх, украй неприхильних обставин додаються і внутрішні. Стара школа перекладачів майже вимерла, а нових не з'явилося. Це загальне враження, нові імена є, але їм нема де розкритися. Найприкріша, на мою думку, річ: стався розрив між поколіннями, і головна причина цього розриву — самогубна ліквідація державою видавництва «Дніпро» на початку 1990-х років. Редакторів, які б знали іноземні мови, немає зовсім, крім, певне, журналу «Всесвіт», що животіє невідомо яким коштом. Людей, які просто вміють добре писати, мало, а без цього вміння годі стати перекладачем. Немає глибокого аналізу перекладів, немає критики перекладів і практично немає людей, здатних здійснювати її на фаховому рівні. Досвід представників старої школи перекладу треба вивчати, але переймати не все.

Тут знову постають проблеми. Скажімо, Анатоль Перепадя колись уславився перекладами Екзюпері, але досить уважно поглянути на них, щоб побачити: вони зроблені з російських перекладів Моріса Ваксмахера і Нори Галь. А неповторний барвистий стиль Миколи Лукаша інколи межує з розцяцькованістю й пересиченням; сам по собі він унікальний, тож годі намагатися наслідувати його. А загалом, нині можна тільки мріяти, щоб дорівнятися до здобутків української школи художнього перекладу 1960–1990-х років.

Як бачите, ситуація у сфері перекладу безрадісна, але не тому, що її зображують чорною барвою: завжди краще не будувати ілюзій і дивитися правді у вічі. Надії, звісно, є, але все залежить від чинників, зовнішніх щодо сфери перекладу.

Володимир Єрмоленко, керівник «Лабораторії
наукового перекладу» НаУКМА

Справді, можна починати з того, що український нехудожній, науковий переклад — стихійний. Добре це, чи погано? Наприклад, ми маємо чотири версії написання імен Гете та Дерріда, так само по-різному називають Хайдегера. Це дуже часто залежить від політики видавництва і від власних уподобань перекладача. Коли я думав над темою цього обговорення, то порівняв, що в інших мовах (наприклад, у французькій) також є різноманітні практики написання слов'янських імен залежно від часу, періоду історії, є навіть версії уніфікованого написання, непов'язаного з особливостями тої чи іншої іноземної мови. Отже, я зрозумів, що тут дійсно, з одного боку, — стихія, пов'язана з історією українських правописних дискусій, але, з другого боку, — така ситуація, якщо і не є нормальною, то, принаймні, наближається до певної норми міжмовної комунікації.

Термінологія — також один із ключів до мови нехудожнього перекладу. І тут також можна говорити про безліч різних варіантів. Наприклад, маємо десь вісім чи дев'ять версій перекладу англійського слова «public», залежно від сфери, від ділянки, від словосполучки, від конкретного поняття. Маємо так само в українській академічній спільноті десь п'ять версій перекладу англійського слова «sustainable» або «development». Проте часто ця стихійність пов'язана з тим, що в різних мовах однакові слова мають різні значення і, наприклад, в українському філософському перекладі точиться багато дискусій щодо слова «дух», відповідно до того, чи йдеться про німецький «Geist», чи про французький «esprit», чи про англійський «spirit» або «mind». У відповідних контекстах ці поняття мають різний зміст і відповідно перекладатимуться по-різному в українському нехудожньому тексті.

Ця стихійність, з одного боку, можливо, й погана. Та, з іншого боку, я хотів би просто наголосити на якихось природних речах.

Інший пункт цього еліпсису — це система. Чи варто справді прагнути рухатися від стихії до системи? До певної міри, я ставлю під сумнів це прагнення, тому що в українській мові нехудожнього перекладу існують системи і, наприклад, вони пов'язані з офіційними перекладами, скажімо, правничої літератури, зокрема — текстів з міжнародного права. Там є чіткі системи, але, на жаль, ці системи дуже погані. І ці переклади дуже неякісні, бо українська правнича мова досить сильно залежна від російської, тому кількість русизмів і проблем із синтаксисом просто величезна. Але цих перекладів дуже багато і часто, просто змінюючи назву, вони стають нормами українського законодавства, і це також важлива тема.

Серед прикладів можу навести слово «community» — в офіційних перекладах це завжди перекладається як «співтовариство». Тобто маємо кальку з російського «сообщество». Довелося довго боротися, щоб передавати це поняття як «спільнота». На жаль, безуспішно. Тобто успішно, але не так успішно, як ми би хотіли. Інший приклад: це пара понять з економіки — «income, profit» — здебільшого, перекладаються в економічній літературі як «дохід,

прибуток» — від російських «доход, прибыль» — а не «прибуток, зиск», як радше притаманно українській мові. Інший приклад: «applied science» — перекладають переважно як «прикладна наука» — від російського «прикладная наука», — а не «застосована наука», чи «наука, яку застосовують», що більше притаманно українській мові. І таких прикладів дуже багато. Звідси випливає моя друга теза: система може бути поганою.

Третя теза полягає в тому, що в українському нехудожньому перекладі було багато спроб стихію перетворити на систему. Передусім коло перекладачів, коло видавців, і, зокрема, в нашій «Лабораторії наукового перекладу», яка існує вже сім років, або в різних перекладацьких колах збиралися люди, які казали: давайте нарешті покладемо край цій стихії, уніфікуємо термінологію і будемо говорити однією мовою, до побудови вавилонської вежі. На жаль, не завжди це спрацьовувало, і дуже часто виявлялося так, що замість того, щоб привнести систему до стихії, створювалося ще кілька нових систем і, зрештою, ця стихія помножувалася.

Тому коли я думав над цією темою, то прийшов до такого висновку (добрий він чи поганий — судіть самі): певної уніфікації правил правопису вдається досягти передусім тоді, коли будується певне коло, спільнота людей, які погоджуються на дотримання цих принципів. І на жаль, що вужча ця ділянка, то легше утворити цю спільноту. Досвід перекладних філософських текстів показує, що вдалося створити більш-менш якийсь консенсус щодо певних термінологічних питань. Натомість, що ширша ця ділянка, то складніше це зробити, і я собі, чесно кажучи, не уявляю, як стихія перетвориться на систему в таких ділянках, як, наприклад, право або економіка, за тим винятком лише, що там наявні певні системи, які є досить поганими системами.

Євгенія Кононенко, письменниця, перекладачка

Всі проблеми мають різні грані. І те, що ми зібралися в такому поважному закладі, означає, що все ж таки щось робиться.

Не все пан Анатоль Перепада перекладав із російської, хоча й зазірав у російський переклад. То був такий собі постколоніальний шлях. Якби він тут сидів, то говорив би про це абсолютно спокійно. Я інколи дуже близько з ним спілкувалася, і можу сказати, що він припускав будь-яку критику і будь-який діалог. Це справді була така людина.

Абсолютно правильно було сказано, що на сьогодні статус перекладача в українському суспільстві низький. І це треба визнати. Ми говоримо про великих перекладачів. Недавно відзначали сто років від дня народження Григорія Порфировича Кочура — це справді був визначний перекладач. Але це була людина, величина якої полягала у спротиві системі. Можливо, оця комерційна ситуація поставила би таку людину, як Григорій Порфирович, зовсім в інше становище. Ніхто б його не цюкував, але ніхто б і не помічав. Кожен час має свої проблеми і своє пекло.

Пан Анатоль працював. Він пишався, що у свої роки має можливість заробити. Працював досить швидко і міг заробити багато (відносно, як для людини сімдесяти років). Але в розмовах зі мною він завжди говорив, що хоче облишити ці переклади і почати писати своє. Йому було що написати, але переклади не відпускали.

Не будемо говорити про фінансові проблеми, про це можна багато сказати. Можна перекласти величезну книгу — і заробити на два місяці проживання, а перекладати п'ять місяців (це якщо ніхто не заважає). А якщо мати родину, то це затягнеться на сім-вісім місяців роботи, а заробиш на два. Тому батьків родини нині серед перекладачів дуже мало.

Слово «екзистенційне» — це новий паразит, але я все ж таки його вживатиму. Екзистенційна проблема перекладача — більша продуктивність, якщо займаєшся тільки перекладом, але ніхто не може зобов'язати не писати своє, не займатися журналістикою. Якщо є багато сфер, де людина може себе реалізувати, то переклад рухається дуже повільно. Висока продуктивність досягається тільки тоді, коли є дуже високий збіг твоїх власних уподобань і перекладу. Я сьогодні поставила останню крапку в перекладах Анни Гавальді. Це короткі оповідання десь на межі масової і художньої літератури, белетристики. Надзвичайно популярна письменниця і, до того ж, дуже душевна. Це відповідало моїм уподобанням, і я її переклала досить швидко.

А взагалі, це проблема — отой спокій, що потрібен, зосередженість, українськомовні словники, яких у нас майже немає. Є добрий англо-український, а французько-українського ще досі немає, є німецько-український, але я не знаю, чи він добрий. Але знову таки, як би добре не знав українську мову, але російський словник таки збиває.

Абсолютно точно, що переклади не критикуються. Чому вони не критикуються? Тому що для того, щоб критикувати, треба взяти оригінал і порівняти, а це страшна робота — для статті, за яку тобі дадуть сто гривень. Це можливо, коли статус перекладача в суспільстві є досить високим. Я не кажу про статус письменника — це такий собі дивак. У тому є навіть якийсь шарм. Перекладач ще не здобув того шарму, і його статус у суспільстві провальний, ніякий.

Говорилося вже про термінологію, а я хочу сказати про ненормативну лексику, бо це теж проблема перекладу. Я перекладаю художню літературу і абсолютно згодна з тим, що філософську літературу мають перекладати філософи, які знають ту чи іншу іноземну мову. Коли я закінчила механіко-математичний факультет, то досить добре знала англійську мову, і якби мене тоді пристосували перекладати математичну літературу, я б це робила тоді добре. Час пройшов, тепер до цього не вернутися. Звичайно, потрібні фахівці. У філософії, вважається, всі розуміються, а от у біології... — ніхто ж не візьметься перекладати, якщо не біолог. І тому хочу повернутися до художньої літератури.

Пан Анатоль не боявся ненормативної лексики, він уживав оці гнилі слова, знаходив їх у староукраїнській мові. Він це любив. Я відсилаю всіх до його Рабле. Щодо сучасної французької літератури, тут воно звучить дивно, тут це взагалі «прикольний», «однозначно конкретний» — це те, що каже молодь, навіть україномовна молодь, навіть у Могилянській академії я чую,

що вживають ці слова. Як бути з художньою літературою? Я не знаю, і виношу це питання на обговорення. Я вважаю, що ненормативна лексика, навіть якщо зупинитися тільки на французькій літературі, — це могла б бути дуже плідна дискусія майбутнього семінару. Завжди варто закінчувати майбутнім, тож і пропоную таку тему для обговорення.

Сергій Борщевський, перекладач

Маю зараз дуже цікавий досвід. Я цього семестру почав викладати в Національному авіаційному університеті історію України і політологію іспанською мовою для латиноамериканських студентів.

Я дуже близько працював у галузі перекладу разом із Анатолем Перепадєю. Хочу згадати про ще одну грань його таланту — переклад п'єс для театру. В Анатолія відбувся дебют у київському Молодому театрі («Голубка» Жана Аннуїя). То був дуже цікавий переклад. Я театральним перекладом займаюся з 1981 року, з «Стійкого принца» Кальдерона, а в Анатолія, як не дивно, то був дебют.

Щодо тих тем, які тут порушувалися. Чи варто перекладати російські тексти? Це теж стало колись предметом дискусії в Молодіжному театрі, на хураді: чи треба перекладати Чехова? Безперечно, треба перекладати російські тексти з двох міркувань. По-перше, гарний переклад стає надбанням національної культури, а російська культура заслуговує на те, щоби стати надбанням національної. По-друге, нехай би наші читачі чи глядачі сприймали б того ж таки Чехова українською мовою. Це вже буде великий плюс.

Щодо прогалін. Кожен може знайти такі потужні імена, які просто випущені з обігу, твори, що ніколи не перекладалися або перекладалися дуже давно і потребують нового перекладу. Як перекладач Борхеса, Кортасара, Маркеса я можу назвати таке ім'я (не певен, чи хтось його раніше чув): перуанець Мануель Скорса, який випустив п'ять абсолютно блискучих романів, зокрема — й на диктаторську тему (готую якраз переклад «Я, верховний» Р. Бастоса). Він у нас не відомий зовсім. Скорса загинув в авіакатастрофі досить давно. Без нього не можна уявити ні перуанську, ні латиноамериканську літературу ХХ століття взагалі.

Раніше було важко дістати якийсь текст. То була проблема. За Лопе де Веґою та Кальдероном я їздив у Москву, в Ленінську бібліотеку на Улянівську набережну, і там робив ксерокопії. Можу розповісти, як з'явилася «Осінь патріарха». Я був на дні народження в одного чилійського студента, зі мною поруч сидів колумбійський студент, який потім, коли ми вже розбалакалися, сказав: «Знаєш, у мене там, в гуртожитку, в тумбочці є книга, яка тебе може зацікавити». І то була Маркесова «Осінь патріарха».

Тепер таких проблем уже нібито немає, але існують інші. Випадковість вибору залишається в силі. І я думаю, що нам треба було б консолідуватися, утворити такий, я не скажу мартиролог, але перелік того, що у нас поки що випущено з уваги і без чого розвиток нашого суспільства неможливий (маю на увазі і художню, і філософську, й іншу гуманітарну літературу).

Є речі, пов'язані з авторським правом. Скажімо, Гарсія Маркеса видавати легально в Україні неможливо. На жаль...

Але є і проблеми, які виникли. Це проблема редагування. Колись я міг не згодитися з Михайлом Москаленком, коли в «Осені патріарха» літають «грифи». По-моєму, це все ж таки «стерв'ятники», він же доводив, що це, мовляв, не українське слово. Але, в кожному разі, був редактор, що необхідно й добре. Так само, як і внутрішня рецензія. Я робив рецензії на п'єси, на переклади п'єс із тих мов, які я знаю. У театрі відбувається щось страшне. Я вже бачу на афіші Театрального університету — перекладна п'єса, автор перекладу — керівник театрального курсу. Вибачте, але я не ставлю п'єси, то нехай і керівник курсу не займається перекладом. Якщо ми хочемо говорити про професіоналізм. В театрі відбувається те, від чого «Всесвіт» відмовився на початку 70-х, принаймні — з того часу, як я його читаю. Це переклад із російського перекладу. У театрах Лопе де Вега йде (я знаю такий випадок) у перекладі з російської. Я міг би довго говорити, до чого це призводить. Я порівнював багато перекладів (з власного досвіду): з п'єс випадають цілі репліки, якщо вони іншою мовою. Так іде «Витатуйована троянда», в якій випали всі італійські репліки, бо перекладач... знав тільки англійську!

Питання підготовки молодих перекладачів. Це теж надзвичайно важливо, бо, скажімо, в іспанській поезії є поняття асонансового вірша (це зовсім не те, що російський асонанс). Є цей вірш — іспанський романс, яким написана ще «Пісня про мого Сіда», п'єси Кальдерона і Лопе де Веги. Він полягає у дуже простій речі: всі парні рядки завершуються на один і той самий наголошений голосний, незалежно від того, які приголосні там стоять. Це чудово знав Лукаш. Якщо ви візьмете «Циганський баладник» будь-якого з російських перекладачів, там римовано все за чотиривіршами. Якщо ви візьмете Лукаша, ви побачите саме романс. Це знав Москаленко, це, зрештою, знаю я. Мені недавно показали роботи одної молоді перекладачки, — на жаль, оця система вже зміщена, тобто перекладачка не знає поезії.

Розумієте, що потрібно: потрібен один осередок, — і я зараз переходжу до головного. Зараз дуже багато видавництв видають переклади. Колись було «Дніпро» — доросла література, «Веселка» — дитяча, «Молодь» — молодіжна, «Радянський письменник» — не потикайся, бо ти радянський письменник. Є багато видавництв, але все ж таки нормально було б усі сили стягти в одне.

І ми тут зовсім не говорили про іншу важливу проблему, про зворотний бік медалі: а переклади української літератури на інші мови? Ми слухали представників посольств, вони дбають про посилення своєї культури. Тому нагально абсолютно звести всі наявні сили, бо їх небагато, чи то під орудою «Дніпра», що мало колись потужну традицію (цього року йому дев'яносто років), чи буде це видавництво «Юніверс». Це необхідно. Тут говорилося про Указ президента про культурні центри за кордоном. Хто його пам'ятає? Був навіть затверджений перелік цих культурних центрів, але постає інше питання: а чим наповнювати (маю на увазі відповідну літературу, книжки тощо)?

Ми сьогодні знову програємо «Полтавську битву». Тому що в Росії видається потужна література. Якщо ми хочемо визнання голодомору, то треба видавати книжки про голодомор іншими мовами. Коли я ще

працював у МЗС України і був заступником директора першого департаменту, а перший департамент — це Росія і США, то іміджева програма була за нами. Наприкінці року, в листопаді, ми дістали кошти, а в грудні, до 28-го, перед казначейством треба було покласти дві книги, причому не дві, а весь наклад, і ми видали одну книгу про Мазепу — «Кого зрадив гетьман Мазепа?» історика Сергійчука — він сам зробив російськомовну версію, і другу — про голод.

Тобто, треба єднатися. І головне, робити це на базі якогось одного видавництва і від нього відштовхуватись. І наші, і не наші мають залучатися, але українська література повинна перекладатися, бо інакше матимемо вулицю з одностороннім рухом.

Ілля Стронговський, перекладач

Я дуже радий, що порушуються серйозні проблеми, бо тиждень тому я був на подібному круглому столі в Гете-інституті, і він був зовсім інший за характером, скоріше ознайомчим. А тут зібралися люди, яким наболіло і які готові висловити головне.

Щонайперше — про несистематичність у підборі перекладів. Я зараз намагаюся виступати радником перекладної серії видавництва «Факт». Консультантую, прогножую, що буде цікавим українському читачеві з тих книжок, які на Заході не тільки видалися, але вже й екранізовані. Тобто, це мають бути книжки, які матимуть комерційний успіх. У «Факті» мені сказали, що вони раніше не бралися за переклади, бо в них у видавництві на свій читацький смак у західній літературі ніхто не міг покластися. Тобто, на все видавництво не було людини, яка була б реально обізнана з тим, що нині дійсно популярне у світі, і при тому не озиралася на досвід російських видавництв, на які орієнтуються наші важковаговики, наприклад — «Фоліо». «Фоліо» дивиться, що за останні п'ять років перекладалося в Росії, що найкраще з того продавалося, і тоді пускає свої переклади.

Як із перекладом Памука вийшло: півтора року пролежав рукопис перекладу Кульчинського у видавництві, а потім його, сирого, пустили на знак того, що от ми видали нового Нобелівського лауреата.

По-друге, ненормативна лексика. Пані Ольга Сенюк мені закидала, що я наважився перекласти книжку, яка не має художнього значення. Можна посперечатися про художнє значення. Але я гадаю, що література — багатогранна, і замовчування якоїсь із цих граней, навіть якщо вони вже визнані у світі, буде злочином для українського читача, тому що коріння багатьох наших сучасних авторів (зокрема, Жадана) в Буковські, але Буковські вони читали в російських перекладах, причому досить неадекватних.

Мені — як молодому перекладачеві — страшенно не вистачає будь-яких ресурсів для саморозвитку. Я не маю перекладацької освіти, англійську мову вивчав у школі, у мене звичайна філологічна освіта, і я не можу надібати бодай списку, переліку книжок, які мав би прочитати.

Для «фактівського» видавничого проекту я шукаю молодих перекладачів. Основна проблема: редакторів нема, коректорів нема. Більше того, видавництво не хоче брати редакторів і коректорів, коли я їх знаходжу. У мене з видавництвом «Факт» була домовленість, що оформленням книжки маю займатися я, бо я зроблю це так, що воно буде гідне, що редактором я покличу людину, якій сам довіряю. Наслідок: коректора призначило видавництво. І що виходить: текст, наданий моїм редактором, був кращий, ніж той, що надійшов після правок їх коректора.

На жаль, переклад із російської мови досі існує, активно пропагується і продається. Це продукція видавництв «Школа», «Ранок», «Махаон-Україна». Всі переклади, що в них є, — то або перевидання старих перекладів, або переклади з російської, причому зроблені комп'ютерною програмою. Також у цьому було помічено й видавництво «Фоліо».

*Сергій Пролєєв, президент українського філософського фонду,
видавець «Альтерпрес»*

Царина, в якій працюємо (серія «Сучасна гуманітарна бібліотека»), — це трошки інше, ніж те, про що переважно йшлося на нашому зібранні. Це гуманітарний переклад, тобто — переклад передусім філософських творів, і, безумовно, він посутньо відрізняється від перекладів у царині художньої літератури. Звичайно, ми натрапляємо на проблеми. Постає питання, що треба якось визначитися. Для того, щоб їх розв'язати, слід найперше все якось систематизувати.

Зосереджусь власне на тій царині, що зветься гуманітаристикою. Хочу одразу звернути увагу на те, що тут є дві оптики порівнянь: порівняння, власне, з тим, що було, скажімо, до початку, до середини навіть 90-х років, і це одна оптика. Вона навіть досить обнадійлива, з огляду на те, що до середини дев'яностих ми практично не мали виданих перекладів українською мовою класичних чи навіть некласичних філософських творів.

Інша оптика — це врахування того, що потрібно на сьогодні в цій царині: потрібно українським інтелектуалам, потрібно освітньому процесу, потрібно українській гуманітарній науці. І тут, звичайно, оптимізм уже змінює свій знак: доводиться перераховувати лише проблеми, дуже гострі запити, які не зустрічають ні задоволення, ні відповіді у перекладацькому процесі. Позначу просто кілька моментів у контексті нашої дискусії про «стихію чи систему».

Перше, з чим ми маємо справу, це те, що фактично самостійних гравців на полі гуманітарного перекладу в Україні немає, — тих гравців, які б могли спиратися на власні сили і вести свою перекладацьку політику. Єдиний і фундаментальний чинник — це те, що гуманітарний переклад не є комерційним перекладом, що відтинає від цієї справи фактично всі видавництва, які мають усе ж таки розраховувати на окупність проектів. Гуманітарний переклад в Україні існує, мабуть, відсотків на дев'яносто за рахунок

спонсорської підтримки, передусім — іноземних культурних інституцій. І зрозуміло, в яке вразливе становище це ставить всю справу: залежність, надзвичайно потужна благодійна, навіть благодатна залежність, бо ж дуже добре, що є це джерело, але зрозуміло, що будь-якої миті це джерело може перерватися і струмочок перекладів буде зупинений. Це ключова проблема, над якою треба думати і працювати.

Я, скажімо, вже багато років є експертом всеукраїнського рейтингу «Книжка року» в номінації «Софія» з гуманітаристики, тож бачу, що гуманітарних перекладів дуже мало. Зазвичай, ці цифри на порядок менші, ніж у красному письменстві. У філософії — десь три-чотири дюжини перекладів, тобто до півсотні, але це все ж таки українські переклади. Їх мало, вони спорадичні, за ними, зазвичай, не вимальовується якоїсь послідовної інтелектуальної політики: трапився такий-от автор і його твір. Звичайно, тут є певний вплив інституцій, які задають програми, і це певною мірою систематизує ситуацію, але, тим не менш, це дуже розпорошене і невідзначене поле. Системи тут все ж таки годі шукати і, передусім, системи, яка б працювала саме на ті інтелектуальні запити, які є в Україні. Тут я зазначу, що самі ці запити теж спорадичні, вони системно не представлені, не усвідомлені. Ми в Києво-Могилянській академії цей запит хочемо чітко експлікувати, досягнути його в контексті освітніх дослідницьких проблем, які існують. А вже наступні кроки: що з цим робити, як впливати на державну політику, як співпрацювати з видавцями, з донорами? У принципі, ця співпраця йде, тобто те, що я окреслюю як проблему, не означає, що це камінь, який лежить, власне — над цією проблемою ми працюємо вже років десять. Але, на жаль, не можна вважати її вирішеною. І тут потрібні нові цілеспрямовані зусилля.

Одна з найгостріших проблем гуманітарного перекладу полягає в простому питанні: якою мовою ми перекладаємо, скажімо, філософський твір? Ця мова лише напрацьовується. Українська мова як така лише опановує царину філософського і взагалі гуманітарного інтелектуального досвіду. І про те, що ми перебуваємо лише на початку цього шляху, свідчить таке просте питання, як транскрипція імен, лише імен, відомих світових філософів, мислителів. Бачимо, що навіть це доволі просте питання, порівняно з проблемою філософської термінології, ще далеке до вирішення. Хоча, знову-таки, роками ми працюємо, і вже на підході певні рішення, але цей індикатор — скажімо, і Тома, і Хома, і Фома Аквінський («роздвоєння» чи навіть «розстроєння» однієї особи) є правилом, на жаль. Нема навіть ідентичності персоналій, не кажучи вже про більш складні термінологічні концептуальні речі. Тож напрацювання мови — це питання питань, і то не тільки до перекладачів.

Дуже часто питання перекладу ми зводимо до персони перекладача і його майстерності, а також знання мови, з якої і на яку він перекладає. Але насправді перекладач — інтерсуб'єктивна величина. Це навіть не просто спільнота перекладачів, а власне — той гуманітарний розум, який стоїть за цією справою. Не будемо забувати, що переклад — лише частка гуманітарного дискурсу, в який переклад вписується, в якому він живе, і лише в цьому контексті він набуває свого сенсу і значення. Я б сказав,

що перекладають в Україні всі, хто думає. Маю на увазі тих, хто залучений до справи гуманітарного мислення. І це робить ситуацію перекладу дуже тонкою справою. Якщо ми просто обмежимося: от я є — людина, знавець мови, фахівець у своїй царині, от я перекладаю, — то ми якісно цю фундаментальну проблему просто не розв'яжемо. Тож спектр проблем надзвичайно широкий.

Олег Жупанський, головний редактор видавництва «Юніверс»

Проблеми перекладу і проблеми видання цих перекладів, на жаль, актуальні. Перш за все, вони впираються саме у фінанси. Від цього, зрештою, і треба танцювати. Якщо зникнуть фонди, що підтримують переклади, то ніхто більше нічого і не робитиме в Україні, тому що це просто невідгідно. Хіба що якісь такі потужні видавництва, які вже мають зайві кошти і їм нікуди дівати їх.

Сам гонорар перекладача визначається не лише обсягом, а й накладом книжки. А наклад тепер які? Якщо раніше тираж прози був десь мінімум тридцять тисяч (вже не кажу про шістдесят), то нині десять тисяч — це був би для України нормальний тираж, якби підключалася держава і, скажімо, викупувала його. Наприклад, з'являється якась цікава книжка, особливо перекладна, — треба, отже, щоб бібліотеки все ж таки могли хоча б п'ятсот примірників, хоча б тисячу закупити. І це відразу дало б солідний поштовх для видавництв, які могли б видавати книжки, навіть незважаючи на те, чи є підтримка, чи її нема, то вони б вкладали кошти у ті проекти, які, скажімо, фондами не підтримуються, а вони все одно потрібні. Тобто — була б ініціатива не лише фондів, а й самих видавців.

Тут уже говорили щодо редактури, щодо коректури у видавництвах. Всі видавництва у нас в Україні дуже молоді. Їм десь по дванадцять, по десять років, а то й менше. І вони ж всі такі малесенькі, — працюють чоловік п'ять-шість. Тому вони більш динамічні. Але знову ж таки, немає грошей, щоб утримувати редакторський склад. Пам'ятаю, у «Веселці», тільки в одній редакції, було дев'ять редакторів, плюс коректор, молодший редактор і завредакції. То це невеличка редакція, що на рік видавала десь сорок позицій! Дитяча література — дуже специфічна і складна література (не кожен перекладач зможе її подужати; я вже давно звернув увагу, що «Ранок», «Махаон» видають на гора жахливі переклади). І тому, як сказав Сергій Борщевський, треба зосередити сили в одному видавництві.

Шкода, звичайно, що «Дніпро» розвалили. Але ж я пам'ятаю той випадок, років п'ять чи шість тому, коли держкомітет давав кошти на видання серії зарубіжної літератури, що зараз у «Фоліо» виходить. І тоді пан Драч, який керував комітетом, віддав двісті з гаком тисяч гривень одному видавництву «Фоліо»! А в той час існували й «Дніпро», і видавничий дім «Всесвіт», вже не кажу про таке маленьке видавництво, як наш «Юніверс».

«Фоліо» видає книжки, які вже апробовані, тобто — це є перевидання. Але коли видадуть, то й так завжди купа помилок і різні казуси. Пам'ятаю, як Євген Попович казав, що до «Гри в бісер» передмову дали зовсім не ту, яку він хотів.

Тож усі кошти було віддано й зосереджено у «Фоліо», але це ж видавництво тільки тепер починає видавати книжки українською, а раніше ж абсолютно нічого не видавали. То чому ж було не роздати ці кошти порівну? Хай би й інші щось робили, хай би спробували з нуля почати. Добре, що з ними зараз співпрацюють і Шовкун, і Борщевський. Але проблема «штучних» (комп'ютерних передмов) і відсутності редактури залишається. Ось, наприклад, ситуація з Памуком. Навіть читач, який не знає турецької, а лише українську, починає читати — і бачить ті всі помилки. Найприкріше, що Кульчинський (перекладач) — здібний хлопець, вони його просто підставили. У «Всесвіті» перший роман надрукували, добряче відредагували, а другий, на жаль, ось так занапалили.

Тож видавничі проблеми залишаються напрочуд гострими в усіх аспектах.

До речі, ще готується до друку остання робота Анатолія Перепаді — перший том біографії Пруста. Він його майже увесь встиг перекласти. А ось другий — робитиме хтось інший...

Костянтин Сігов

Коли перекладач іде з життя, то люди ось так збираються, згадують його, обговорюють свої поточні справи, різні pro et contra, але мають на увазі і те, що людина зробила. Люди обов'язково зійдуться, і не буде такого відчуття, що все летить, як камінь у воду. І оскільки йдеться про людей, які добре знали чи читали переклади Анатолія Перепаді, то я просто хотів зазначити дві речі, які покійний пан Анатоль занотував на авторському примірнику перекладу Монтеня: «Від перекладача, вдячного за те, що його видавці вбрали українського Мішеля (мається на увазі — Монтеня) в таку ошатну сорочку». А на другому томі він написав те, що я також хотів би побажати всім перекладачам колись написати і щиро відчуті: «Від безмежно врадуваного і щасливого автора перекладу».

Володимир Панченко

Ми завершуємо круглий стіл згадкою про Анатолія Перепадю. Але хотілося б не випустити з поля зору й суто практичні речі. Звичайно, є багато проблем, які замикаються на державі, її культурній політиці. А якщо такої «державної політики» немає взагалі? Що тоді з цією державою робити? Стукати — в надії, що тобі відчинять? Стукаємо. Цим обговоренням — у тім числі.

Дякую всім, хто взяв участь у цій розмові.